

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 109 1988

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet

ISBN 91-22-01310-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1989

Ryttaren på Rökstenen

Ålder och innebörd

Av TEDDY BRUNIUS

Början av den svenska litteraturen upptas av en märklig text, runskriften på Rökstenen vid Röks kyrka i Östergötland. Den är inte den första sten-skriften i vår litteratur. Sparlösastenen i Västergötland hör till samma skede. På metall finns runinskrifter av äldre skede. Tjurköbrakteaten har en poetiskt formad inskrift som brukar tidfästas några hundra år före Rökstensens. Ändå kan det sägas att Rökstenen genom sitt gåtfulla innehåll, sitt inslag av poesi och sitt betydande omfång står som det första stora litterära monumentet i vårt land. Min avsikt är att ge ett förslag till datering av skriften genom bestämmande av innebörden av en del av texten, den mest citerade strofen av Teoderik i Elias Wesséns tolkning:

Tjodrik den djärve,
sjökrigens hövding,
rådde över Reidhavets strand.
Nu sitter han rustad
på sin gotiska häst,
med skölden i rem,
Märingars främste.

Först skall en del elementära upplysningar om stenen lämnas. Inskriften är på en sten av två och en halv meters höjd med en och en halv meter under jorden, utförd på grå granit på stenens fem sidor med sju hundra bevarade runor. Sannolikt har stenen varit bemålad, men om detta vet vi ingenting. Det är den längsta bevarade runinskriften. Ungefär femton, sexton runor kan bestämmas som skadade. Hela monumentet, som är uppsatt vid Röks kyrka i det fria under ett paviljongtak och som står några kilometer öster om Vätterns strand, väger mer än fem och ett halvt ton.

Framsidan av stenen hade varit synlig inmurad som den var i den gamla stenboden intill den gamla kalkstenskyrkan i Rök. Johannes Bureus tecknade 1624 av den. År 1843 revs kyrkan från 1100-talet och med den stenboden. Nu upptäckte man att inskriften var betydligt mer omfattande och löpte på ytterligare fyra sidor. Därmed kom Rök-stenen

att för framtiden och intill nu stå i centrum för många tolkares skarpsinne. 1843 sattes stenen in i vapenhusets vägg i den nya kyrkan i Rök, och 1862 fördes den ut och ställdes fritt. Här skall inte alla tolkningsförsöken uppräknas. Sophus Bugge förde forskningen in på rätt väg, och efter många publikationer sammanfattade han sina undersökningar i *Der Runenstein von Rök*, 1910. Otto von Friesen förde forskningen vidare i sitt verk *Rökstenen*, 1920. För vår tids studenter är det naturligtvis Elias Wessén och Sven B. F. Janssons arbete om runorna och Rökstenen som utgör en bas för fortsatt arbete.¹

Runskriften är gjord med så kallade kortkvist-runor och tillhör, som Wessén framhåller, 800-talets skriftspråk. De gängse dateringarna brukar ligga på tidigt 800-tal eller vid århundradets mitt. Till skriften hör också så kallade lönnrunor. Forskarna utgår från komparativa studier av skriftformer och av de språkliga uttryck som tolkas. Skrifttecknen är liksom äldre grekisk skrift så sammansatt att några uppehåll ej förkommer för olika ordenheter och för en slutad sats. Detta försvårar givetvis transkription och tolkning.

En avgörande fråga för tolkningen är i vilken ordning de olika delarna av texten skall läsas. Till detta kommer den viktiga frågan rörande omfattningen av textavsnitt som har gått förlorade. En genomläsning av texten, som den brukar återges på modern svenska, ger vid handen att det är ett språng i en numrerad uppräknning bestående av nio passager.

Först kommer själva tillägnet att runorna står som minne över Vämod, att Varin skrev eller målade dem, vilket sannolikt skall förstås så att han lät göra dem. En mening kan möjligen uppfattas som stenens slutinramning med en kolofon, det vill säga angivande av upphovsman i likhet med de illuminerade manuskriptens signering: att det var Sibbe som ristade runorna om vilken det sägs att han fick ett barn när han var nittio år gammal.

Ryttestenen i Hornhausen, nu i Halle. Den dateras till 700-talet e. Kr. Ryttaren saknar stigbyglar. Hans utrustning är den som man läser om i beskrivningarna av Teoderik-statyn i Ravenna, vilken flyttades till Aachen av Karl den store. Bilden är hämtad H. Roth: *Kunst der Völkerwanderungszeit*, 1979. Propyläen Kunstgeschichte, Ullstein Verlag.

Efter inledningen kommer en passage sammanfattad som »den andra», varpå följer i nästa passage Teoderik-strofen. Där den slutar kommer en passage som sägs vara den tolfte, följt av den passage som är angiven som den trettonde. Efter detta upphör numreringen. Lis Jacobsen har år 1961 energiskt yrkat på att monumentet skulle ha bestått av ytterligare en eller flera stenar som har gått förloerade. Hon visar hur i Norden likartade monument var uppställda, där man skulle se serien ungefär som en modern följetong (»fortsättning följer på nästa runsten»). Jellingemonumentet i Danmark och Hunestadsstenarna i Skåne är exempel på sådana uppställningar.² Man skulle också kunna ha haft *en* kompletterande del av monumentet ristat på trä. En översiktlig diskussion har Ottar Grönvik gett 1983.³

En sammanfattande heltäckande tolkning tycks under sådana omständigheter orimlig. Man får nöja sig med gissningar som kan korsa varandra eller suppleras varandra. Man får söka i olika riktningar efter olika uppslag och se vilka som förefaller mest

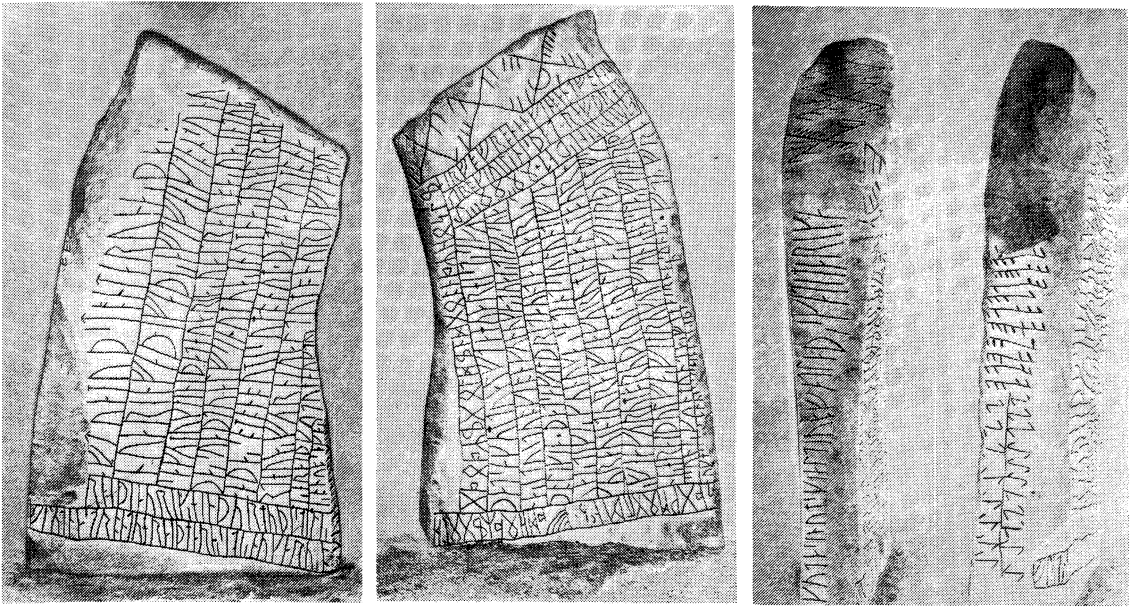

Hunestads-monumentet i Skåne återgivet av Ole Worm 1643. Uppställningen förstördes mot slutet av 1700-talet. Tre bevarade stenar står nu framför Kulturens huvudbyggnad i Lund. Säkerligen har runstenar och bildstenar ursprungligen haft liknande monumentala uppställningar i grupper. Bilden är hämtad ur *Dansk Kunsthistorie I*, Erik Lassen: *Fra Runesten til Altertavle 1972*, Gyldendals forlag.

fruktbara. En utgångspunkt är givetvis vilket antagande som förefaller bäst rörande själva inskriftens genre och funktion. Otto von Friesen menade att runstens funktion var en agitatorisk hämndbesvärjelse. Elias Wessén var benägen att se skriften som en lärd repertoar av olika myter och dikter. Lars Lönnroth som har utfört en briljant struktur-tolkning av texten menar att här är en serie av lärda gåtor, vad som fornnordiskt kan kallas för »greppaminni».⁴ Ett annat antagande är att inskriftens olika delar har en plats i genealogien, varvid Rök-stenen blir en komprimerad släktkrönika. Redan Sophus Bugge menade att när guden Tor återopas – om det verkligen sker – så skulle han uppfattas som förfader till stenens upphovsman och uppdragsgivare Vämod. Självt menar jag att de inledande passagera och prosan omkring strofen om Teoderik är samtids historia. Det övriga av texten skall inte beröras i denna studie.

Man har försökt att leda inskriften till vissa svenska utrikespolitiska förbindelser. I inskriften talas om kungar på Själland. Otto von Friesen leder vissa samband till den danska expansionen på Friesland under 800-talet. I *Fädernas gudasaga* strävar Viktor Rydberg efter att finna bindande uppgifter i Ragnar Lodbroks saga som stöd för tolkningen.

Uppenbarligen är det dock frågan vem den på stenen omristade Teoderik är. Namnet kan stå för östgoternas härskare, som dog 526 och som i Nor-

Rök-stenens framsida, baksida samt höger sida och vänster sida. Bilderna hämtade från Otto von Friesen: Rökstenen, 1920.

den i varje fall senare var en legendarisk gestalt. Namnet kan också stå för en annan Teoderik. Svårt är också att få en bestämd betydelse för reidgoter och märingar. Forskningen har i ett hundra år prövat mångahanda kombinationer och någon säker mening har inte uppnåtts.

En särskilt intressant framställning erbjuder Otto Höfler i en rad skrifter. Hans tes är att de fyra kungarna på Själland som omnämns kan hänföras till den typ av cirkelformade härläger som hade en geometrisk indelning. Trelleborg på Själland är ett sådant härläger, och det brukar besvärande nog tidfästas senare, till 900-talet. Ett annat sådant härläger var Aggersborg. Enligt min mening är inte denna invändning bindande.⁵

I själva verket blir en senare datering förstärkt av den tolkning som jag skall ge. Enligt min mening är innebörden i strofen på fornyrödislag om Teoderik ägnad den östgotiske kungen. Man har velat se denna strof i samband med den gamla *Hildebrandlied* som brukar återföras till 700-talet. Man kunde tänka sig att Rökstenens strof är en annars förlorad passage ur sången om Hildebrand. Sven B. F. Jansson har till svenska tolkat några strofer som man finner frestande för ett sådant samband:

Teoderik ägde
trettio vintrar
märingars borg.
Det är mången känt . . .

Denna passage är ur *Deors klagan*.⁶ Ur Hildebrands-sångerna kan anföras:

Jag heter Hadubrand.
För länge sedan flydde
åt öster för
Otakars vrede.
Med Teoderik den mäktige
och mängden av krigare
red han åt öster

Länge varade
landsflyktens tid
då min tappra fader
var Teoderiks stöd . . .

Säkerligen har den tidiga dateringen av Rökstenens inskrift haft samband med vetskapen om likheten mellan strofen om Teoderik och de gamla sångerna om Teoderik och Hildebrand.

Man har dock sökt ett annat samband, och detta skulle göra strofen om Teoderik till en källa för konsthistorien. Den skulle handla om en skulptur. Teoderik den store lät resa en ryttarstaty, som förställdes honom själv i brons ridande på en bronshäst med sköld på ena armen och ett spjut i andra handen. Statyn flyttades från Ravenna av Karl den store när han efter att ha krönt till kejsare i Rom begav sig tillbaka till sin nya stad Aachen, där han uppförde palats, palatskapell och andra byggnader med spolier hämtade från Italien. Intill palatskapellet ställdes ryttarstatyn, ett monument

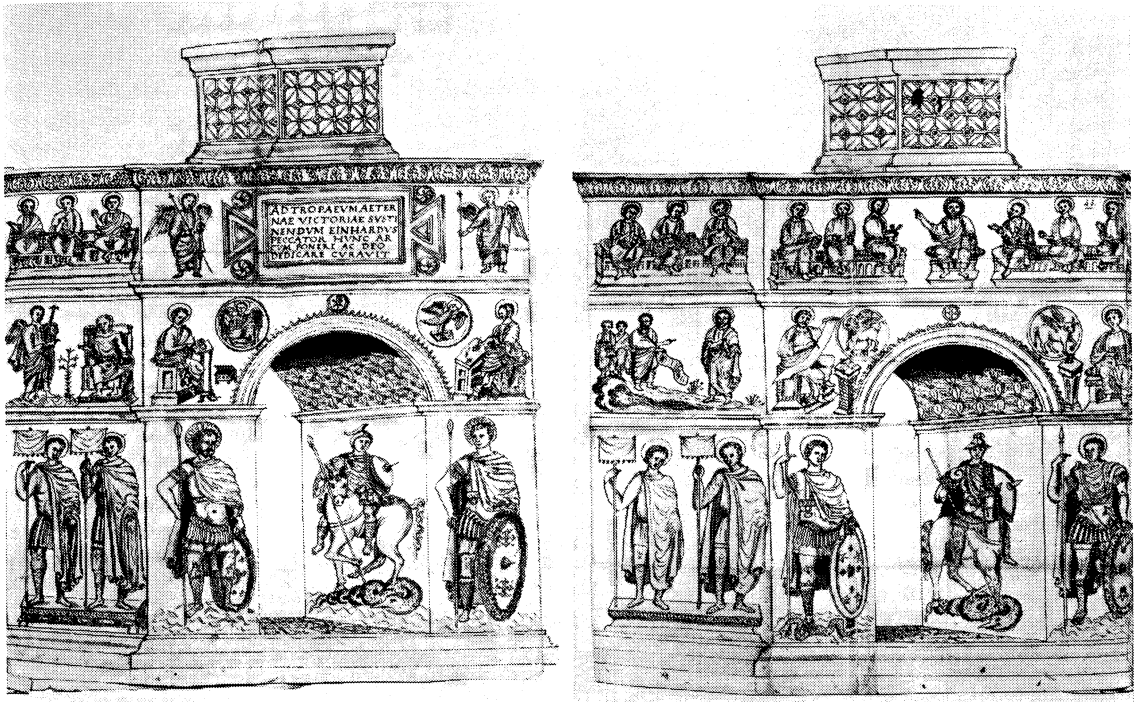

Ryttarstatyett från Metz, numera i Louvren. Den dateras till 800-talet. Dock har man menat att hästen skulle vara från antiken och ryttaren senare påsatt. Numera menar man att häst och ryttare är gjorda samtidigt. Ryttaren anses återge Karl den store. Bilderna hämtade från Christian Beutler: *Statua*, Prestel Verlag München 1982.

som stod som en påminnelse om gotisk företaganda. Henrik Schück gjorde antagandet att strofen handlar om denna staty.⁷ Resonemanget utfördes än mer detaljerat i Erik Brates studie »Rökstenen och Teoderikstatyn i Aachen».⁸ Meningen med detta antagande var tydlig nog. Nordborna färdades till Aachen och såg bronsryttaren. I århundradets frankiska krönikor noteras noggrant alla diplomatiska förbindelser mellan de frankiska och karolingiska härskarna och danskar och nordbor i övrigt. Gränsläggningen mellan det karolingiska riket och Danmark var vid denna tid viktig nog. Det är också vid denna tid, på 830-talet, som under Ludvig den fromme Ansgar företar sin första missionsresa till Sverige. Kulturförbindelser saknades alltså inte. Schücks och Brates antagande om att strofen handlar om en staty i Aachen skall jag utgå från men ge en precisering. Mitt eget antagande tvingar till en senare datering av Rökstenens inskrift. Min tolk-

ning bygger på en läsning av de prosapartier som omger Teoderik-strofen. Den leder till en tydlig innebörd att strofen dels handlar om en skulptur, dels att den handlar om denna skulpturs förstörelse.

Om strofen handlar om en ryttarstaty föreställande Teoderik, en gång uppsatt i Ravenna och sedan flyttad till Aachen, hör den till den litterära genre som kallas *ekphrasis*, försvenskat till ekfras. Några ord skall ägnas denna diktart. Den första ekfrasen som finns bevarad är ett avsnitt av adertonde sången av *Illiaden*, som man brukar kalla för »Akilles sköld». Det är en fristående dikt som handlar om hur Akilles får en ny sköld, och den beskrivs utförligt. Denna homeriska dikt efterbildades i en likartad dikt kallad »Herakles sköld», felaktigt tillskriven Hesiodos. I den grekiska antologien finns ett flertal ekfraser av vilka Esaias Tegnér tolkade ett urval. Genom dessa dikter vinner man kunskap om en rad antika konstverk och

Einhards triumfbåge i Aachen daterad 815–830, numera förstörd men återgiven på dessa teckningar med framsida och baksida, Bibliothèque Nationale Ms fr 10440. Ryttaren saknar stigbyglar på båda bilderna och har samma utrustning, sköld och lans. Bilderna hämtade från Christian Beutler: *Statua*, Prestel Verlag, München 1982.

får veta hur de upplevdes. På det sättet kan konstdikterna ses som en början av konstkritiken. På latin användes termen »descriptio» för konstdikterna. I bysantinsk tid fick diktformen en rad nya bidrag, till exempel av Paulus Silentiarius, som skrev en stor skildring av Hagia Sofia, den kyrka som Justinianus lät uppföra i Konstantinopel. I medeltidens diktning återkommer ekfrasen i Petrarca's två sonetter till Simone Martini. Vissa avsnitt av Dantes *Divina Comedia* kan läsas som ekfraser vilka hänför sig till imaginära konstverk. En ofta citerad ekfras är Arthur Schopenhauers dikt om Rafaels sextinska madonna. Svenska ekfraser har skrivits av Atterbom, Snoilsky, Anders Österling, Vilhelm Ekelund, Frans G. Bengtsson och Hjalmar Gullberg.⁹

Statyn som återgav Teoderik i brons till häst finns mycket omskriven. Källmaterialet är rikt, och den konsthistoriska diskussionen är också rik rörande detta verk. Teoderik var lydkonung och reste statyn samt lät också den bysantinske kejsaren Zeno erhålla en skulptur. I Pavia fanns länge en ryttarstaty av brons som gick under namnet

»Regisole», som avtecknades av Leonardo da Vinci, när han förberedde sitt Sforza-monument. Denna skulptur förstördes 1796. Av antikens monumental ryttsstatyer finns bara den som gjordes för Marcus Aurelius kvar, numera uppställd på Kapitolieplatsen i Rom i ett arrangemang av Michelangelo. Tidigare var statyn uppställd vid Lateranen. Den förstördes aldrig därför att man trodde att den förstälde Konstantin den store. Den sista antika ryttarstatyn lät Justinianus uppställa framför Hagia Sofia på en fyrtyo meter hög kolonn. Skulpturen finns avbildad på en teckning från 1400-talet. Strax efter förstördes den, omkring år 1500.

Teoderikstatyn skildrade en härskare till häst, och liksom andra antika ryttarbilder saknar ryttaren stigbyglar. Denna uppfinning för ryttare gjordes först senare, troligen på 600-talet, av avarerna. Möjligen kan man vid studier av ryttare i bild därmed få en god dateringsgrund, men det är också troligt att ryttaren utan stigbyglar länge återgavs i den antika traditionen på härskarbilder. Ett exempel på detta är figurinen från Metz av Karl den store till häst, lite mer än två decimeter hög, som

Bildstenen från Mjölbro, Hagby, Hagunda, Uppland. Den är nämnd av Johannes Bureus på 1600-talet och har möjligen varit uppställd i en monumental stengruppering. Höjden är 2,45 meter. Man har daterat den gissningsvis till 450-talet e. Kr. Det har förmodats att ryttarbilderna är ett tillägg från 1600-talet av den ryktbare falsifikatören Rabenius. Man kan anföra olika skäl för att text och bild skulle vara gjorda samtidigt eller vid skilda tider. Bilden har likheter med ryttarbilderna på gotländska bildstenar i Martlebo och Vallstena. Bilden är hämtad från Wolfgang Krause: Die Runenschriften im älteren Futhark. Abh d Ak d Wiss in Göttingen Phil Hist III: 65, 1966.

utfördes under andra hälften av 800-talet. Efter hand blev ryttarbilderna försedda med stigbyglar. Denna form av ny feodal ryttarstil finns mot slutet av 1000-talet på Bayeux-tapeten, senare på Magdeburgryttaren, Bambergryttaren och Can Grandes ryttarmonument, varpå Donatello med Gattamelata och Verrocchio med Colleoni ger den definitiva formen av härskarmonument, som fördes till Nord-europa genom monumentet över Henrik IV på Pont Neuf i Paris.

Vi är väl underrättade om uppställningen av Teoderiks staty i Aachen. Den ställdes på det sätt som skulpturer var arrangerade under antik och medel-

tid, inte som efter Donatellos brons-David i Florens och Marcus Aurelius i Rom centralt på en plats eller i en axial ordning utan stående intill byggnader, i det här fallet nära palatset i Aachen, och troligen hade den stått på liknande sätt intill Teoderiks palats i Ravenna på en pyramidal sockel. Karl den store hade en ideologisk plan när han förde Teoderiks staty till Aachen. Han såg sig som en fullföljare av Teoderiks tankar om en förening av gotiskt och antikt. Teoderik hade ansträngt sig att uppmuntra monumental arkitektur och skulptur. Hans besök i Rom följdes av en tillfällig antik renässans av en storstad, som redan präglades av förfall. Aachen blev nu det nya Rom. Sannolikt hade de karolingiska lärda männen, som omgav Karl den

Runsten med ryttarbild i Skokloster, Uppland. Den tillskrivs Fot och menas vara ristad på 1000-talet. Lis Jacobsen menar att den är arkaiserande och från missionstiden. Bertil Almgren har med skarpsinne argumenterat för att ryttarbilderna är ristade några hundra år före runskriften och korset, omkring 700 e. Kr. Bilden är hämtad ur Konsten i Sverige I, M. Stenberger, H. Christiansson & B. Malmer: Forntiden och den första kristna tiden, Almqvist & Wiksell, 1974.

Böksta-stenen i Uppland med ryttarbild. Bilden hämtad ur Sven B. F. Jansson: *Runinskrifter i Sverige*, Almqvist & Wiksell, Geber, 1984.

store, kännedom om Vitruvius bok om arkitekturen. Eginhard, eller Einhard, som blev kejsarens levnadstecknare, var också hans konstantentent. Han lät uppföra en numera förstörd, men existerande i avbildning, triumfbåge. En bronsskulptur, Björninnan, som ansågs vara ett lejon, fördes från Rom. Karl den store gravsattes i en romersk sarkofag.

Under Ludvig den fromme, son till Karl den store, uppträdde skalden Valafrid Strabo med en rad dikter som återgav det karolingiska Aachen med många exakta skildringar. Tjugo år gammal skrev den till växten oansenlige mannen – Strabo är ett namn som är härlett från ett grekiskt ord för skelögd – »Versis in Palatio Aquisgrani» eller »De Imagine Tetrici». Det är en originell ekfras i det avseendet att det är en smädedikt. Bland världslitteraturens ekfraser är den av samma egendomligt suggestiva förskräckande art som Pusjkins skildring av bronshästen, Falconets ryttarstaty i Petersburg, som hyllar den mäktige tsaren. Peter den store jagar smädaren på flykten. Strabo bespottar så gott han kan Teoderiks monument. Varför? Svaret är en-

kelt: Teoderik var arian, en kättare. Legenderna om honom blev ofta nog starkt kritiska, eftersom han inspärrade Boethius i fängelse och lät sedan avrätta denne författare av en rad verk som var grunden för teologisk bildning under medeltiden.

Strabo återgav Teoderiks namn som Tetricus, vilket betyder dyster eller butter. I dikten säger Strabo sarkastiskt att ryttaren saknar tyglar, denne man som tidigare hade varit härskare över de italiska stränderna. Gregorius av Tours, som dog 594, hade om Teoderik sagt: »Han slogs av Gud och brinner i evig tid i det flammande Gehenna.» Något liknande skriver Strabo. Han kan också som källa ha haft Gregorius den store, död 604, som framhöll att Teoderik kastades i en vulkans krater. Strabo skriver: »Arme Tetricus, fordom härskare över de italiska stränderna! Av alla sina rikedomar har han, så girig som han är, nu bara behållit det kolsvarta Avernus, där han, den osalige, irrar ensam omkring...».

För nordbor som begav sig ned på kontinenten var således bilden av Teoderik tillgänglig i monumental gestalt. Han fanns också återgiven till häst

En detalj ur Psalterium Aureum Cod 22 p 141, Sankt Gallen, sista tredjedelen av 800-talet. Observera att ryttare återges med stigbyglar. Därmed får de annan utrustning och har en annan benhållning. En jämförande granskning av ryttarbilder kan ge ett dateringsargument, men detta skall nyttjas med varsamhet. Monarkiska ryttare kan av arkaiserande och konservativa skäl utrustas utan stigbyglar, därför att statyer av ridande kejsare är utan stigbyglar, till exempel Marcus Aurelius vid Lateranen i Rom, Justinianus på den höga kolonnen framför Hagia Sofia i Kostantinopel och Teoderik den store på den pyramidformade basen utanför palatset i Aachen. Bilden hämtad ur H. Fillitz: *Das Mittelalter I*, 1969, Propyläen Kunstgeschichte, Ullstein Verlag.

på en nu förlorad mosaik i rådssalen i Pavia. Dessa bilder av Teoderik kan ses som förebilder för en rad senare återgivningar av den gotiske krigaren. Daterad till 700-talet är den ryttarbild som finns i Halles provinsmuseum och som har stått som ett stenmonument i Hornhausen, Kreis Oschersleben. Den anses vara förkarolingisk. Man kan i en lång serie lägga de nordiska ryttarbilderna på bildstenarna på Gotland, på en hjälmplatta från Vendel, och på en rad runstenar. På detta sätt kan den nordiska konstens ryttarbilder ses i sammanhang med den kontinentala konsten och uppfattningen av Teoderik den store.¹⁰

Återstår att i detta sammanhang argumentera för den åsikten att Teoderikstrofen på Rökstenen är en ekfras. Om man följer den konventionella läsordningen ges nyckeln av den prosatext som föregår strofen. Jag följer här Elias Wesséns transkription: Pat sagum annart hvar fur niu aldum an urði fiaru meðr Hraifgutum, auk do meðr hann umb sakar. Översättningen är: »Det säger jag som det andra, vem som för nio åldrar (släktled) sedan miste livet hos reidgoterna ...» Jag avbryter översättningen här för att ta upp frågan hur lång tid nio släktled är, om det är en tidsrymd av trettio år skulle mannen levat tvåhundra-tjuttio år tidigare. Låt oss säga att mannen var Teoderik och vi framhåller att han levde år 525, så kan man räkna fram skriften till år 795. Det räcker inte med den konventionella dateringen av Rökstenen till början eller mitten av 800-talet. Om man är generös och räknar ett släktled till fyrtio år, får man som datum 885, vilket för mitt resonemang mitt i prick. Man skall dock inte för dessa mörka århundraden räkna med en exakt kalender. Det återstår att finna en god grund i tidens skriftkällor rörande hur lång en ålder eller ett släktled är. Frågan får tills vidare stå öppen. Dock räknar Sune Lindqvist med "tre generationer per århundrade" (i *Vår svenska guldålder*, 1945, sid. 83).

Slutet på den anförda transkriptionen är vanskelig att översätta. Det erbjuds en rad tolkningsalternativ. Det avgörande är att mannen levde för nio släktled sedan, varpå hans tillstånd ändras till presens. Wessén översätter: »dog hos dem till följd av sin skuld». Att denna översättning inte är säker framgår av Otto von Friesens tolkning: »som för nio släktled sedan steg upp på stranden med sina reidgoter och dog med dem till följd därav». Sven B. F. Jansson följer Wessén: »och dog hos dem till följd av sin skuld». Niels Åge Nielsen ger denna tolkning (1969): »og han dømmes i retssager». Otto Höfler kom tidigare till en likartad tolkning: »Und er entschieden noch jetzt über die Kämpfe.» Lars Lönnroth sammanfattar liberalt med en rad aktuella tolkningsalternativ (1977): »who nine ages (generations) ago lost his life (or came to life, or came to the shore) with the Hreið-goths and died with them for his crime (or because of his pride, or: and he still make verdicts, or and he still rules over the battle)». Forskningens nuvarande ståndpunkt är således i högsta grad obestämd rörande tolkningen av denna passage. Konjunkturalt kan man i detta läge välja två förenliga ståndpunkter: skriften är utförd under sista delen av 800-talet, och den som det talas

om är Teoderik som levde nio släktled tidigare och som fortfarande är ledare i striden, det vill säga sitter på sin häst stridsberedd. På detta sätt förtydligar strofen om Teoderik det intill ristade prosastycket.

Därmed har jag argumenterat för den första delen av min tes: att strofen om Teoderik handlar om statyn i Aachen. Nu skall jag framföra den andra delen av tesen; att på Rökstenen ges en berättelse om vad som hände med statyn. Därmed ges också en förstärkt datering av skriften.

Vad hände med Teoderikstatyn? Plötsligt är den försvunnen. Men när försvann den? Om detta kan de frankiska krönikorna från 800-talet ge oss upplysning. Under århundradet skedde en expansion med förhärjningar av nordmän, mestadels danska vikingar samtidigt som det karolingiska väldet försvagades. En anledning till dessa svårigheter var att två dynastiska principer bröts mot varandra. I den antika världen fanns en förkärlek för arv efter primo-geniturprincipen, fideikommissets princip, medan i den germanska världen sönerna ärvde lika. Medan Karl den store höll riket med fast hand enat, skedde under nästa generation en splittring, när Ludvig den fromme regerade intill 840. Man kan sedan tala om en tilltagande dynastisk upplösning, och denna drog vikingarna nytta av. Danskarna slog sig ned på Friesland.

I *Annales Bertiniani* för 845 talas det om ett hårt tredagarsslag då kung Hårek och andra kungar med honom dräptes. Denna uppgift är av intresse för tolkningen av Rökstenens uppgift om de många kungarna på Själland. Hövdingar även av mer blygsam ställning kallas för kungar vid denna tid. Vissa grupper av nordbor härjade utmed kusterna, medan andra drog djupt in på kontinenten. Förvirringen ökades genom inre splittring både på den kristna och den hedniska sidan. Stundom tog nordborna dopet. Kung Siegfred II var dansk kung på Friesland på 880-talet. Han förhandlade som kristnad kung och lyckades utverka en tribut på 12 000 pund silver i Beauvais år 883. *Annales Fuldenses* uppger för året 882 att kejsar Karl den tjocke gav 2412 pund rent guld till fienderna. Här handlar det om betydande rov.

Till dessa upplysningar skall anföras en uppgift i *Regionis Chronica* för år 881 att palatset i Aachen lades i aska. För följande år är berättat att nordmännen slaktade vapenlösa bönder på trettondagen i Ardennerna vid klostret Priim. När Ludvig III, kallad den unge, dör, »hoppas de av glädje och tänker inte mer på kamp utan på byte». De eröv-

rade Trier och var där till påskdagen och förhärjade sedan Metz. De gick mot den frankiska hären och segrade. Karloman ledde försvaret efter Ludvig III:s död, men det skedde med en strategi som väsentligen bestod av reträtt och nederlag. Nordborna brände Köln och kloster i Liége och Cornelmünster, ja, alla kloster i biskopsdömena Tongres, Arras, Cambrai, en del av biskopsdömet Reims, och sedan kastellet i Mouzon. I det förtvivlade läget gick Karl den tjocke mot dem. *Annales Vedastini* berättar för året 882 att danerna nedbrände palatset, det högst berömda, i Aachen, kloster och städer, det härliga Trier och Köln. *Regiones Chronica* framhåller också att de året innan, 881, hade besatt klostret Corbie och staden Amiens.¹¹

Man kan anta att danskarnas erövring och ockupation av Aachen ledde till stor förstörelse. Enligt min mening var det då statyn försvann. Den blev ett prestigefyllt och värdefullt krigsbyte. Själva råmateriet var begärligt som metall för hjälmar, sköldbeslag, beslag för remtyg, betsel och förstärkning av kläder med rustningsartade skydd. Nordborna skapade sitt smide endast till en blygsam del av inhemskt material. Koppar hade inte börjat brytas i Sverige. Tenn fanns över huvud taget inte. Smidet var en *recycling*, en återanvändning av vad som erövrades på slagfält och vid förhärjande erövringar. På det sättet har Teoderiks staty varit begärlig.

Med dessa uppgifter i gott minne kan man gå till Rökstenens text för att få detta vitsordat. Efter Wesséns tolkning läser vi: »jag säger det folkminnet (jag säger det för de unga), vilka de två stridsbyten voro, som tolv gånger togos som stridsbyte, båda på en gång från ömse män (från man till man).» Här talas om två stridsbyten. Det ena är bronsen som togs i Aachen, som härrörde från Teoderiks staty, det andra är någon av de stora tributerna, guld eller silver, som togs vid samma tid.

Efter de framgångsrika härnadstågen kom inre splittring. Om detta berättar stenen: »Det säger jag som det tolfte, var Gunns häst (det vill säga vargen) ser föda på slagfältet, där tjugo konungar ligga.» Följande passage berättar: »Det säger jag som det trettonde, vilka tjugo konungar sutto på Själland under fyra vintrar (det vill säga fyra år), med fyra namn, söner av fyra bröder.» Sedan räknas en rad namn upp av män som på annat sätt inte har gått till historien.

Det händelseförlopp som kan rekonstrueras är att Vämod, son av Varin, har begett sig från Östergöt-

land för att vara med om de danska härjningarna. När Teoderiks staty och de rika tributerna byter ägare efter de segerrika härnadstågen, har han ljutit döden på slagfältet.

Dateringen av Rökstenen blir med stöd av de frankiska krönikorna med 882 som *terminus post quem*. Därmed skulle dateringen vara förenlig med Otto Höflers benägenhet att med stöd av de danska arkeologiska fynden lägga tillkomsten av texten till slutet av 800-talet, ja rent av i början av 900-talet.

Mot en sen datering kan anföras att de språkliga formerna inte förefaller vara så sena. Det kan dock sägas att en skrift som Rökstensens med säkerhet har varit arkaiserande. Det skulle göra minnet av Vämod mer upphöjt, hieratiskt och stå i samklang med de enigmatiska inslagen i texten, då kortkvist-runor avlöses av lönnrunor.

Jag är väl medveten att denna tolkning av de första passagerna av Rök-stenen är konjektural med stöd av indiciebevisning. Bevisningen sker med indicier. Men det förefaller som om de yrkesmässiga nordiska filologerna och de runlärdede paleograferna också har gissat och kombinerat med liknande konjekturala metoder. Man får söka sig till en sannolikheternas balans som kan ge en trolig bild av verkets tillkomst, syfte och innebörd. Om jag har rätt, skall Rök-stenens skrift dateras till sista årtiondet av 800-talet, möjligen början av 900-talet, och dess dikt på fornyrdslag är en konstdikt, en ekfras, som skall ses som en poetisk motsvarighet till de många ryttarbilderna från vikingatiden i Sverige. Poetiskt visar den inte bara likhet med *Hildebrandlied* utan också med Strabos smädedikt. På så sätt utgör textens tolkning inte bara ett viktigt problem för filologer, lingvister, runologer och litteraturhistoriker utan också för arkeologer och konsthistoriker.

NOTER

¹ Texten återgår på ett föredrag i Magdeburg den 8 oktober 1986 vid en internationell kongress arrangerad av konsthistorikerna Ernst Ullmann, Karl Marx Universität, Leipzig, och professor Martin Gosebruch, Technische Hochschule und Wissenschaftliche Akademi, Braunschweig. Professor Lennart Elmevik har låtit mig *ex tempore* framföra detta föredrag för sitt kompetenta seminarium i Nordiska språk, Uppsala universitet, den 15 december 1987. De synpunkter som där framfördes har jag tacksam- utnyttjat för att förtydliga mina argument. Genomgående i framställningen har utnyttjats de klassiska verken om Rökstenen: Sven B. F. Jansson: *Runinskrifter i Sverige*, 1963, Elias Wessén: *Runstenen vid Röks kyrka*,

1958, densamme: *Om vikingatidens runor*, 1957, densamme: »Från Rök till Forsa», *Filologiskt arkiv*, 14 Lund 1969, Sophus Bugge: *Der Runenstein von Rök*, 1910, Otto von Friesen: *Rökstenen*, 1920, Niels Aage Nielsen: *Runerne pa Rökstenen*, Odense 1969.

² Lis Jacobsen: »Rokstudier», *Arkiv för nordisk filologi*, 1961.

³ Ottar Gronvik: »Runeinnskriften paa Rok-stenen» *Maal og Minne*, 1983.

⁴ Lars Lönnroth: »The Riddles of the Rok-stone: A Structural Approach», *Arkiv för nordisk filologi*, 1977.

⁵ Otto Höfler: *Die Trelleborg auf Seeland und der Runenstein von Rok*, Wien 1948, densamme: *Zur Diskussion über den Rokstein*, Wien 1954, densamme: *Der Runenstein von Rök und die germanische Individualweihe*, Berlin 1963.

⁶ Sven B. F. Janssons tolkningar ingår i *Litteraturens klassiker*, 5, *Medeltidens litteratur*, utg. av L. Breitholtz 1962.

⁷ Henrik Schück i *Stockholms Dagblad* 21 maj 1905.

⁸ Erik Brate: »Rökstenen och Teoderiksstatyn i Aachen», *Eranos*, 1916.

⁹ Om Ekphrasis se Teddy Brunius: »Ekfraser hos Vilhelm Ekelund», *En bog om kunst til Else Kai Sass*, Khvn 1978, och Jonas Palm: »Bemerkungen zur Ekphrase in der Griechischen Literatur», *Kunliga Humanistiska Vetenskaps-samfundet i Uppsala årsbok 1965–1966*.

¹⁰ Karl den store och uppbyggnaden av Aachen har studerats av Christian Beutler: *Statua*, Munchen 1982. Rörande stigbygeln, se Ragnar Blomquist: »Stigbyglar» *Kulturen* 1948. Om Teoderik som legendarisk gestalt i Norden se *Gotlands Didrek* av Armin Tuulse, Jörgen Sonne, Niels Lukman, Asger Jorn, Köbenhavn 1978 samt Asger Jorn: *Folkekunstens Didrek*, Köbenhavn 1978. Strabos dikt ar fullständigt översatt av Alois Dantl i *Zeitschrift d. Aachener Geschichtsvereins*, 52, 1931.

¹¹ De frankiska krönikorna om vikingarnas harjningar har samlats av Erling Albrechtsen: *Vikingarne i Franken*, Odense 1981.

SUMMARY

The equestrian on the stone at Rök

At the church of Rök in Ostergotland a few miles east of the lake Vattern is the stone at Rök covered with ca 700 runic signs. It is one of the oldest Swedish literary documents, and during one century scholars have worked with its interpretation. After Sophus Bugge, 1910, Otto von Friesen, 1920, Elias Wessén, 1958, Sven B. F. Jansson, 1963, Lars Lönnroth, 1977, Lis Jacobsen, 1961, and Ottar Gronvik, 1983 have made important contributions. In the center of the discussion is the dating, the function, and the import of the text. Presumably there are important parts of the text lost. The order of reading the different passages is also open for discussion. The consensus concerning the dating of

the text is mid-ninth century AD. Otto Höfler has argued for a later date. The thesis of this paper is in accordance with Höfler but using other arguments. Höfler combined his interpretation with the knowledge of new archaeological excavations. There are parts of the text referring to Denmark and the kings in Denmark, and Höfler's argument is related to the Danish fortress in circular form, Trelleborg on Zealand. The reasons for a late dating, around 900 AD, are two: There is a short poem on the stone in *fornyrdislag* mentioning Teoderik on horseback holding shield and lance. It is said that he lived nine generations ago and he seems still to be there. In the prosaic parts, there are mentioned ravage and what is taken and lost on the battlefield. Using the ninth century Frankish chronicles it is possible to

come to this thesis of two parts: first that the poem is an *ekphrasis*, a description of a work of art, the statue of Teoderik originally in Ravenna but brought by Charlemagne to Aachen. This part of the discussion has already been maintained by Henrik Schück, 1905, and Erik Brate, 1916. But combining the poem with the prose passages around it, the second part of the thesis is that the story is about the destruction of the statue during the ravage expeditions of the Danes in 881-883 AD. A man from Östergötland, Vämod, took part in these expeditions, and his father Varin made the stone at Rök as a monument of his son, killed during the wars between the kings who had taken tributes and destroyed the statue in Aachen and robbing treasures in the Carolingian realm.